

Izražavanje emocija u likovnom stvaralaštvu kod djece ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja

Martinčević, Nikolina

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:867186>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

**NIKOLINA MARTINČEVIĆ
ZAVRŠNI RAD**

**IZRAŽAVANJE EMOCIJA U LIKOVNOM
STVARALAŠTVU KOD DJECE RANOG I
PREDŠKOLSKOG ODGOJA I
OBRAZOVANJA**

Čakovec, rujan 2022.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
(Čakovec)**

ZAVRŠNI RAD

Ime i prezime pristupnika: Nikolina Martinčević

**TEMA ZAVRŠNOG RADA: Izražavanje emocija u likovnom stvaralaštvu
kod djece ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja**

MENTOR: red. prof. mr. art. Ljubomir Levačić

SUMENTOR: Andrija Večenaj, predavač

Čakovec, rujan 2022.

SADRŽAJ

SADRŽAJ

Sažetak	3
Summary	4
1. UVOD	5
2. LIKOVNO STVARALAŠTVO DJECE	6
3. KREATIVNOST	7
3.1. Poticanje i ometanje kreativnosti	8
3.1.1. Suradnja vrtića i likovno- umjetničkih ustanova	9
3.1.2. Utjecaj odgojitelja na likovno stvaralaštvo djece	10
3.1.3. Umjetnički- likovni rad kao poticaj za izražavanje dječjih emocija	10
3.1.4. Glazba kao poticaj za izražavanje dječjih emocija	11
3.1.5. Slikovnica kao poticaj	12
4. RAZVOJNE FAZE LIKOVNOG IZRAŽAVANJA	12
4.1. Črčkanje/ šaranje	12
4.2. Osnovni oblici	13
4.3. Ljudski oblici i početne sheme	14
4.4. Razvoj vizualne sheme	14
4.5. Realizam	14
4.6. Adolescencija	15
5. EMOCIJE	15
5.1. Emocije i likovno stvaralaštvo	16
6. ART TERAPIJA	16
6.1. Povijest art terapije	17
6.2. Temeljna načela art terapije	18
6.3. Ekspresivna art terapija u Hrvatskoj	18
6.4. Art terapija u vrtiću	19
7. BOJE	20
7.1. Boje u dječjim crtežima	20
8. LIKOVNE AKTIVNOSTI U VRTIĆU	22
8.1. Tijek aktivnosti u odgojnoj obrazovnoj skupini djece predškolske dobi	22
8.1.1. Crteži i komentari djece	22
8.2. Tijek aktivnosti u odgojnoj obrazovnoj skupini djece od četiri do pet godina	
28	
8.2.1. Crteži i komentari djece	29
8.3. Tijek istraživanja u odgojnoj obrazovnoj skupini djece od četiri godine	36

8.3.1. Crteži i komentari djece	36
9. ZAKLJUČAK	48
LITERATURA	49
PRILOZI.....	50
IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI RADA	53

Sažetak

U radu su objašnjeni pojmovi likovno stvaralaštvo i kreativnost te njihova povezanost s izražavanjem dječjih emocija prilikom stvaranja likovnih radova. U današnjem vremenu, djeci je sve teže izraziti svoje emocije riječju pa se u ovom radu željelo naglasiti da likovni crtež može poslužiti kao sredstvo komunikacije. Pokušalo se ukazati na važnost poticanja dječje kreativnosti i opisati razvojne faze dječjeg likovnog izražavanja. U radu se željela naglasiti važna uloga odgojitelja u poticanju dječjeg likovnog stvaralaštva. Okolina bi trebala pružati odgovarajuće poticaje i biti spremna prihvatiti promjene, a samim time i dječje radove ako su drugačiji od očekivanog. Objašnjen je pojam art terapija i njezino provođenje u Republici Hrvatskoj. Terapija koja je specifična od drugih terapija po tome što uključuje izražavanje emocija, interesa i briga kroz različite kreativne medije (glazba, ples, gluma, crtež...).

U likovnim aktivnostima u ustanovi ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja prikupljeno je mnoštvo dječjih radova kako bi uvidjeli korelaciju između izražavanja emocija i likovnog stvaralaštva. Željelo se utvrditi postoji li povezanost boja i linija s izražavanjem dječjih emocija. Glazba, fotografije umjetničkih slika i slikovnica - koristile su kao poticaj za izražavanje dječjih emocija pomoću likovnih tehnika (flomasteri, tempere, paste). U likovnim aktivnostima sudjelovalo je šest odgojiteljica i tri odgojne obrazovne skupine. Radove su izradila djeca u dobi od četiri do sedam godina koji su kasnije analizirani i popraćeni komentarima djece.

Ključne riječi: likovno stvaralaštvo, kreativnost, emocije, dječji likovni rad

Summary

Paper explains the concepts of art creation and creativity and their connection with the expression of children's emotions while creating art works. In today's time, it is increasingly difficult for children to express their emotions in words, so in this paper the goal was to emphasize that art drawing can be used as a means of communication. An attempt was made to point out the importance of encouraging children's creativity and to describe the developmental stages of children's artistic expression. The paper wanted to emphasize the important role of educators in encouraging children's artistic creativity. The environment should provide appropriate incentives and be ready to accept changes, and therefore children's works if they are different from what was expected. The concept of art therapy and its implementation in the Republic of Croatia are explained. A therapy that is specific from other therapies in that it includes the expression of emotions, interests and concerns through various creative media (music, dance, acting, drawing ...).

In the art activities in the institution of early and preschool upbringing and education, a lot of children's works were collected in order to see the correlation between the expression of emotions and artistic creativity. We wanted to determine whether there is a connection between colors and lines and the expression of children's emotions. Music, photos of artistic paintings and picture books were used as an incentive to express children's emotions using art techniques (felt pens, tempera, pastels). Six teachers and three educational groups participated in art activities. The art works were created by children between the ages of four and seven, which were later analyzed and accompanied by the children's comments.

Keywords: art creation, creativity, emotions, children's art work

1. UVOD

Tema ovog diplomskog rada je *Izražavanje emocija u likovnom stvaralaštvu kod djece ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja*. Rad započinje općenito opisivanjem likovnog stvaralaštva, odnosno na koji se način djeca stvaralački izražavaju i oblikuju svoje likovne radove. Zatim slijedi tumačenje pojma kreativnosti, točnije, navedeni su poticaji koji utječu na dječje stvaralaštvo. Također, opisan je utjecaj odgojitelja na dječju kreativnost te faze razvoja dječjeg likovnog izražavanja. Objašnjen je pojam *emocije* kako bi dublje razumjeli djetetov rad i njegovo prikazivanje tih istih emocija na papiru. Objašnjena je art terapija, pristup kroz kojeg pojedinci izražavaju svoje instinktivne osjećaje, a ne naučena iskustva pomoću različitih medija. Nakon toga slijede likovne aktivnosti koje su provedene među različitim dobnim skupinama u ustanovi ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja te analiza i komentari prikupljenih dječjih radova.

U današnjem modernom društvu prevladava konvergentno mišljenje u smislu da naša okolina ne prihvaća promjene i različitost. Danas svaka promjena označava prepreku kod pojedinca i umjesto da se stvori mišljenje da promjena može označavati napredak u društvu, stoji ideja i strah od nečeg drugačijeg. Međutim, okolina koja prevladava oko djetetovog okruženja mora biti suprotna. Djetetu se treba pružati adekvatna potpora i pomoć pri njegovom izražavanju ako je to djetetu potrebno. Svako dijete treba usvojiti da *biti drugačiji ili nešto drugačije stvoriti*, znači svladati izazove i biti dosljedan samom sebi. Likovno stvaralaštvo kao takvo, pruža djetetu da ono bude dosljedno samom sebi i priprema dijete da savlada moguće izazove u daljnjem odrastanju. Dolazimo do toga da likovno stvaralaštvo možemo razumjeti kao *alat* koji će pomoći djetetu da se ono izrazi na način koji njemu najbolje odgovara.

Vrlo bitan segment djetetovog odrastanja su emocije koje dijete mora izražavati kako bi se ono bolje osjećalo, a samim se time nama stvara putokaz na koji način stvoriti djetetu adekvatno ozračje i pristupiti mu na pravilan način. Treba imati na umu da je svako djetetovo *izražavanje na papiru*, kvalitetno i vjerodostojno, pri čemu ne smijemo sputavati dijete ako se ono želi izraziti na svoj način. Dolazimo do toga da likovnim stvaralaštvom možemo uvidjeti djetetovo unutarne stanje samo ako mu pružamo odgovarajuće poticaje i ako se dijete osjeća sigurno u našoj okolini.

2. LIKOVNO STVARALAŠTVO DJECE

Likovno stvaralaštvo je sastavni element čovjekovog života koje se pojavljuje već u najranijem djetinjstvu, a započinje svladavanjem osnovnih pokreta ruku te isto tako podrazumijeva složenije i kompliciranije radnje. Likovne radove djeca stvaraju temeljem svojih sposobnosti, a razlog stvaranja je spontanost i želja. Međutim, likovne se sposobnosti kod djece razvijaju do razine u kojoj njihova društvena okolina omogućava poticaje i prihvaća djetetovu individualnost u stvaranju likovnih radova. Tijekom likovnih aktivnosti, djeca otvoreno prikazuju svoje interese likovnim izražavanjem. Prikazuju svoje osjećaje, razmišljanja, ideje te prijašnja stečena iskustva i znanja. „Djeca će se stvaralački izražavati i stvaralački će se oblikovati uvijek kada im je dana sloboda da budu ono što jesu, da vide na svoj način, da poimaju i misle svojom logikom“ (Dobrića Belamarić, 1987, str. 256). Kada djeca osjete unutarnji poriv i želju za stvaranjem, tek tada, njihovu interpretaciju možemo nazivati stvaralačkom. Kao što nam umjetnička djela „govore“ o umjetniku koji ga je stvorio, tako nam i likovna djela djece govore o njihovoj unutarnjoj zbilji. Likovno stvaralaštvo je ogroman pojam koji uključuje različite tehnike i mogućnosti čovjekovog izražavanja pri čemu djeca mogu na zabavan način kreirati i stvoriti vrijedan rad. Posebnost izražavanja na takav način leži upravo u jednostavnosti. Malchiodi (1998) navodi da je dječje likovno izražavanje autentično i individualno te da se mora sagledati unutar šireg konteksta razvojnih, emocionalnih, socijalnih i kulturalnih iskustava i faktora. Djetetova neposredna okolina utječe na sve ove faktore, kako u pozitivnom smislu tako i u negativnom. Činjenica je da današnje društvo vrlo često nameće djetetu interese, pri čemu dolazi do *potiskivanja* njihovih sposobnosti i mogućnosti. U takvim slučajevima, odgojitelji kao nosioci odgoja i obrazovanja trebaju ukazati roditeljima, ali i ostalim suradnicima ispravan način poticanja djetetovog stvaranja i izražavanja.

3. KREATIVNOST

Autentičnost i individualnost mogu se povezati s pojmom kreativnost koji je vrlo bitan segment dječjeg likovnog stvaralaštva. Ozimec (1987) kaže kako „pod kreativnošću podrazumijevamo takvo stvaralaštvo kojim se stvara nešto novo, drugačije od dotadašnjega, što uključuje rješavanje problema na svoj način, otkrivanje do tada nepoznatog“. Svaki pojedinac sadržava kreativnu osobinu, međutim o samom pojedincu ovisi u kojoj mjeri će ju očitovati. Kreativnost možemo smatrati procesom koji se odlikuje originalnošću, otvorenošću istraživanja noviteta, spremnost na promjenu i razvoj kritičnosti (Škrbina, 2013). Kreativnost se i kao svaka druga osobina može na adekvatan način poticati od strane društvene okoline. Preduvjet za kreativnost leži u divergentnom mišljenju koje se pojavljuje kao sinonim za kreativnost. Kao što se već prije u radu navelo, kreativnost je produkt djetetove individualnosti i originalnosti pa tako i samo divergentno mišljenje označava promjenjivost i različitost. Točnije govoreći, kada djetetu zadamo neki zadatak u kojem se ono mora likovno izraziti, dijete će u većini slučajeva stvoriti likovni rad koji će biti jedinstven i originalan. Ono će pokušati stvoriti svoju jedinstvenu verziju likovnog rada. Za razliku od likovne kulture, u matematici gdje prevladava konvergentno mišljenje, karakterističan je jedan točan odgovor i jedan put rješenja.

Kada govorimo o kreativnom pojedincu, u ovom slučaju o djetetu, uzimamo u obzir određene osobine koje ga opisuju. Prema Ozimecu (1996) „kreativnog pojedinca u izražavanju likovnog stvaralaštva pokreće radoznalost i žudnja za slobodom te jaka intrinzična motivacija“. Pojedinac mora biti potkovan vlastitom željom za stvaranjem, a ne poticajem za dobivanje neke nagrade. Mora imati usađene osobine kao što su samopouzdanje i samodostatnost te volja za inovativnost i kritičko mišljenje. Za razliku od nekreativnog pojedinca, koji je pasivan i konvencionalan, kreativni pojedinac je aktivan u svom eksperimentiranju i pritom je promjenjiv.

Iako je kreativnost osobina ili potencijal svakog pojedinca, ona se bitno razlikuje u dječjoj dobi i kod odraslih. Kada opisujemo kreativnost odraslih, tada su standardi mnogo veći nego kod dječje kreativnosti. Kreativnost odraslih često uključuje određenu razinu prethodnog znanja i talenta kojim se stvara likovno - umjetničko djelo. Za odrasle pretpostavljamo da su kompetentni u svom likovnom izražavanju te da barataju likovnim pojmovima, a isto tako da imaju visok stupanj vještina i

sposobnosti za stvaranje novih ideja. Iako se za kreativnost smatra da ona opada staranjem, to nije posve točno. Ona ne opada s porastom kronološke dobi, već se mijenja pod utjecajem okoline, mijenjanjem pojedinčevog načina razmišljanja i stvaralačkog izražavanja. Iako djeca ne posjeduju toliku količinu znanja kao odrasli te im nedostaje radnog iskustva, podložna su mnogim okolnim činiteljima koji „hrane“ njihovu maštu i potiču nove ideje u likovnom stvaralaštvu. Ipak, ono što je karakteristično za kreativnost odraslih je porast konvergentnog mišljenja.

Različiti autori kreativnost dijele na kreativnost s „velikim K“ i s „malim k“. „Kreativnost“ imaju ona djeca koja samostalno istražuju nove metode i tehnike bez ili uz malu pomoć odraslih pri rješavanju problema. Kreativnost obuhvaća „veliku bazu znanja i iskustva, istežanja, mijenjanje ili čak transformiranje određenog područja“ (Škrbina, 2013, str. 16). Zbog toga što se navodi da „Kreativnost“ podrazumijeva prethodno naučeno znanje i sakupljana iskustva, smatra se da djeca ne mogu biti kreativna na taj način. S obzirom na vrste aktivnosti, Taylor (1960) smatra da postoji pet stupnjeva kreativnosti: kreativnost spontane aktivnosti, kreativnost usmjerene aktivnosti, kreativne invencije, kreativne inovacije i kreativna stvara. U ovom radu usredotočit ćemo se na kreativnost spontane aktivnosti koja je karakteristična za predškolsku dob djeteta. Za ovu razinu, koja je ujedno i prva razina kreativnosti, karakteristična je djetetova spontanost pri kojoj nije bitna originalnost i kvaliteta produkta djetetovog izražavanja. Drugim riječima, djetetova ekspresija lišena je bilo kakvih prethodnih stečenih znanja i vještina.

3.1. Poticanje i ometanje kreativnosti

Poticanje i ometanje razvoja kreativnosti ovisi o okolini i njezinim faktorima. Pojedinac će se slobodno izražavati kada će mu biti dopušteno da bude ono što jest i kada stvara ono što želi. Prilikom likovnog stvaranja pojedincu je potrebna maksimalna sloboda i pravilni poticaji koji stvaraju znatiželju i interes te samim time unutarnju motivaciju. Također, raspravljajući o materijalnim poticajima u ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, važna je okolina vrtića koja omogućava djeci likovne materijale i tehnike u vlastitom izražavanju. Okolina je vrlo često nepoticajna pogotovo kada ne dijeli ista mišljenje s pojedincem koji stvara neko likovno djelo. Pogreška je ako okolina ispravlja dječje radove ili daje gotove predloške

prema kojima djeca crtaju i stvaraju likovne radove, ili još gore, kada odrasli crtaju ili slikaju umjesto djece. Ometanje kreativnosti može se javiti kada odgojitelji uspoređuju, prigovaraju ili negativno komentiraju dječje radove te kada inzistiraju na urednosti i preciznosti.

3.1.1. Suradnja vrtića i likovno- umjetničkih ustanova

Djeca uče oponašajući druge i pritom otkrivaju svijet koji ih okružuje. Na taj način, dijete uči o tuđim osjećajima i idejama te pritom obogaćuje svoje spoznaje. Kako bi djeca razumjela i tuđu perspektivu stvaranja likovno - umjetničkih djela bitna je suradnja između vrtića i likovno - umjetničkih ustanova. Prilikom upoznavanja umjetničkih djela drugih autora, između gledaoca i stvaratelja umjetničkog djela odvija se komunikacijski proces. Iako je takva komunikacija neverbalna jer dijete upoznaje djelo i autora postupkom promatranja, a kasnije i analizom, prije polaska u likovne institucije, odgojitelj bi trebao objasniti djetetu likovne pojmove kako bi dijete obogatio svoj verbalni izraz koji je svojstven likovnoj kulturi. Na taj način dijete obogaćuje svoje likovno izražavanje, a samim time postaje kompetentan u likovnoj analizi umjetničkog djela. Međutim, odgojitelj mora imati na umu da djeca likovne pojmove neće potpuno svladati i zapamtiti, ali će određeni likovni elementi ostati u podsvijesti. Odgojitelj zajedno s djetetom tijekom analize umjetničkog djela može odrediti temu i motiv slike, prepoznati i opisati likovne i kompozicijske elemente (crta, boja, ploha, ritam, kontrast, ravnoteža, tlocrt...), prepoznati likovnu tehniku i likovne postupke te odrediti razdoblje u kojem je umjetničko djelo nastalo (Belamarić, 1987). Isto tako, važno je uskladiti sadržaj i metode rada s dječjim fazama razvoja i mogućnostima. „Promatrajući likovno - umjetnička djela dijete otkriva unutarnje svjetove osobnosti pojedinih stvaratelja i njihovo stvarateljsko viđenje svijeta i pojava, čime bogati svoje spoznaje“ (Petrač, 2015, str. 25). Važno je naglasiti da će svako dijete drugačiji percipirati umjetničko djelo. Prema tome, drugačije će ga redefinirati ili interpretirati ako će biti postavljen zadatak.

3.1.2. Utjecaj odgojitelja na likovno stvaralaštvo djece

Kao što djecu pokušavamo naučiti kako promatrati umjetničko djelo, analizirati detalje i pritom odrediti sadržaj i njegov smisao, tako i odgojitelj mora biti spreman otvoreno sagledati dječje radove, a da pritom ima na umu da je djetetov rad prikaz njegove stvarnosti, a ne odgojiteljeve. Zbog individualnosti svakog dječjeg rada, odgojitelj mora poštivati svaku specifičnost i posebnost djetetovog stvaralaštva. Odgojitelj treba uočiti i doživjeti dječji rad i otkriti ideju koju je dijete željelo ostvariti. Odgojitelj koji služi kao primjer djeci u ustanovi ranog i predškolskog odgoja, treba poticati dječju samodostatnost, samopouzdanje te inicijativnost. „Uzimanje u obzir dječje inicijative očituje se u odgovaranju odraslog na dječja pitanja, zajedničkom čuđenju, partnerstvu u igri“ (Starac i sur., 2004, str. 138). Najvažnije da odgojitelji ne uspoređuju dječje radove kao što ih ni ne ispravljaju.

3.1.3. Umjetnički- likovni rad kao poticaj za izražavanje dječjih emocija

Umjetnička djela mogu služiti kao poticaj za stvaranje dječjih likovnih radova u vrtiću. Ona nam mogu poslužiti kao motiv, predložak pomoću kojeg djeca dobivaju ideje za realiziranje svojih likovnih radova. Osim toga, mogu poslužiti kao izvor motiva na različite načine: umjetničko djelo kao likovno - jezični i tematski citat, likovno - jezična redefinicija umjetničkog djela, umjetničko djelo kao izvor novih motiva, likovni i kompozicijski elementi umjetničkog djela kao poticaji za izražavanje i stvaranje te osamostaljenje likova iz cjeline (Škrbina, 2013).

- a) *Umjetničko djelo kao likovno - jezični i tematski citat*: nakon promatranja umjetničkog djela, kod likovnih radova uočena je prepoznatljivost citiranog tematskog i likovno - jezičnog sadržaja.
- b) *Likovno - jezična redefinicija umjetničkog djela*: redefinirati se može likovna tehnika (crtacu teksturu zamijeniti bojom) ili likovni sadržaj (dodati ili zanemariti teksturu, promijeniti boju ili veličinu).
- c) *Umjetničko djelo kao izvor novih motiva*: umjetničko djelo može biti poticaj za stvaranje novog motiva primjenom različitih tehnika (primjer: Portret kralja Henrika VIII je umjetničko djelo koje služi kao predložak za stvaranja novih motiva: kruna, kočija, kraljica, nakit).

- d) *Likovni i kompozicijski elementi umjetničkog djela kao poticaj za izražavanje i stvaranja*: umjetničko djelo može poslužiti kako bi djeca mogla prikazivati kompozicijske elemente kao što su kontrast boja, kompozicije, simetrije, asimetrije, oblike, harmoniju i sl.
- e) *Osamostaljenje lika iz cjeline*: tijekom promatranja umjetničkog djela, djeca su usmjerena na glavni motiv (građu, oblik, boju, teksturu). Takvom metodom, djeca imaju mogućnost prilagoditi motiv prema vlastitom doživljaju mijenjajući položaj motiva, boju i intenzitet prema svojim mogućnostima.

3.1.4. Glazba kao poticaj za izražavanje dječjih emocija

Glazba je sastavni element čovjekovog života od samog rođenja, koja ima vrlo važnu ulogu kod svakog pojedinca. Od samog početka, čovjek se susreće s glazbom u svakom pogledu svog života. Primarna funkcija glazbe je poticanje osjećaja ugone i zadovoljstva te stvaranje osjećaja opuštenosti. Iako odrasli glazbu doživljaju kao ozbiljnu umjetnost, možemo zaključiti da ju djeca interpretiraju na posve drugačiji način. Uzevši ove stavke u obzir, možemo tvrditi da je funkcija glazbe kod djece poticati osjećaj zajedništva te omogućavati djeci da se ona spontano izražavaju pokretom (plesom, crtanjem, pjevanjem). Također, glazba pruža osjećaj ugone i smirenosti, ali i omogućava zabavu i uveseljavanje djece. Vrlo bliska umjetnost glazbi je likovna umjetnost. Ove se umjetnosti međusobno razlikuju po načinu na koji se mogu interpretirati i po ljudskim osjetilima koja obuhvaćaju. Zajednička osobina likovnoj i glazbenoj umjetnosti jest mogućnost neverbalnog izražavanja. Glazba može poticati dijete izražavanju likovnog stvaralaštva. Melodija, ritam, visina tona i tempo mogu uvelike utjecati na ono što bi djeca željela *nacrtati* u svojem likovnom radu. Već je prije navedeno kako kreativnost podrazumijeva spontani proces, a slušajući glazbu djeca se mogu i spontano izraziti, ne razmišljajući o tome rade li dobre pokrete rukom ili ne. Tim spontanim pokretima, djeca stvaraju originalne i jedinstvene radove, prilikom čega se spajaju ove dvije umjetnosti, a mašta i dječje emocije postaju vidljive kroz likovno stvaralaštvo. „Glazba kod pojedinca ima moć mijenjanja raspoloženja izazivajući osjećaj ravnoteže, sreće, ugone, ili pak nemira, nelagode i tuge“ (Škrbina, 2013, str. 149). Može se zaključiti da glazba pospješuje dječju koncentraciju, a samim time i olakšava djeci da lakše izraze svoje emocije likovnim stvaralaštvom.

3.1.5. Slikovnica kao poticaj

Slikovnica, koja je primarna knjiga djeteta već od ranog djetinjstva, sadržava različite likovne elemente koje djece mogu prepoznati i iščitati, a kasnije tijekom likovnog izražavanja može poslužiti kao poticaj. Ilustracije, boje i sadržaj slikovnice može kod djeteta probuditi različite emocionalne reakcije. Slikovnice su namijenjene svakom dobnom uzrastu, iako se one razlikuju po složenosti sadržaja, količini detalja i korištenosti teksta. Prema tome, za dobni uzrast od dvije godine preporučaju se slikovnice koje sadržavaju kratke tekstove ili stihove, ali bez pretjeranih detalja kako se ne bi odvušla dječja pažnja. Kako se djeca razvijaju i rastu, tako je potreba za složenijim slikovnicama sve veća, pa se tako koristi sadržaj koji je tematski blizak djeci, ali je i dalje bitan segment praćenje likovnog dijela slikovnice. Slikovnica može svojim sadržajem i svojim ilustracijama „probuditi“ kod djece raznovrsne emocije i samim time, djeca mogu dobiti ideju na koji način se likovno izraziti (Škrbina, 2013).

4. RAZVOJNE FAZE LIKOVNOG IZRAŽAVANJA

Djetetovo likovno stvaralaštvo je jedinstveno jer prikazuje trenutne djetetove želje i osjećaje, ali i njegove sposobnosti. Djeca rastu i razvijaju se te se tako razvijaju i mijenja njihov pogled na likovno izražavanje. Djeca postaju sigurnija u držanju olovke, kista, škara, potezi postaju stabilniji i jasniji, javlja se veća zainteresiranost za korištenje boja u radovima, mijenja se perspektiva o tome što žele „nacrtati“ i kako se žele izraziti. U likovnom stvaralaštvu postoje nekoliko razvojnih faza djetetovog izražavanja: faza črčkanja/ šaranja, osnovni oblici, ljudski oblici i početne sheme, razvoj vizualnih shema, realizam te faza adolescencije.

4.1. Črčkanje/ šaranje

Ova faza se pojavljuje kod djece od oko osamnaest mjeseci i traje do treće godine života. Budući da je za ovu fazu karakteristična slaba motorika pokreta jer motoričke vještine nisu dovoljno ojačane, ovo razdoblje možemo opisati kao *pokušaj stvaranja*. Djeca ostavljaju trag na papiru koji nema neki značaj, već se u početku odvija kao spontani proces bez simboličkog prikazivanja. Karakteristični elementi ovakvog

črčkanja i ostalih pokušaja crtanja su horizontalne, dijagonalne ili vertikalne linije, oblici, točke, mrlje i sl. Kružni oblici su prvi jer su najprirodniji (Belamarić, 1987). Črčkarije koje stvaraju djeca najčešće nemaju nekakvo reprezentativno značenje za nas, međutim one mogu biti vrlo značajne za djecu. Djeca ne crtaju oblike koje mi možemo prepoznati kao stvarno obilježje nekog predmeta ili osobe, ali za njih i jedan potez linije može predstavljati nešto stvarno. Spontani crteži karakteristični su od dobi jedne i pol godine, a kasnijim *vježbanjem* postaju uredniji i jasniji. U početnoj fazi (oko osamnaest mjeseci) oblici su neuredni i ne sadržavaju kontrolu pokreta. Karakterističan je pokret ruku *naprijed - nazad* po papiru. Kako se dijete razvija i psihički i motorički, ono počinje kontrolirati pokrete. U dobi od oko dvije godine započinje *cirkularno šaranje* koje zahtjeva još veći stupanj kontrole i vještine, odnosno višu razinu motoričke sposobnosti. Korištenje boja je spontani postupak i ne postoji veza između boje i stvarnog objekta. Belamarić (1987) navodi da se šaranje smatra „manjkavošću rada, odnosno djetetovom nedoraslošću i nesposobnošću“.

4.2. Osnovni oblici

Ova faza karakteristična je za kronološku dječju dob od tri do četiri godine. Glavna karakteristika ovog razdoblja je djetetova sposobnost povezivanja onoga što je nacrtalo s svijetom koje ga okružuje. Gardner (1980) razlikuje dva tipa dječjeg ponašanja. Jednu grupu čine djeca koja nemaju potrebu objašnjavati svoje crteže, već su usredotočena na oblik, boju i teksturu. Drugi tip su djeca koju Gardner naziva *dramatičarima* jer prilikom objašnjavanja onog što je nacrtalo, crtež povezuju s dramatičnim događajima. Za razliku od faze šaranja u kojoj ne prevladavaju oblici već jednostavne linije, u ovoj fazi nastaju i složenije strukture: različiti uzorci i dizajni (oblici, kvadrati, pravokutnici). Javljaju se prvi pokušaji prikazivanja ljudskih figura, međutim djeca stalno istražuju i pritom mijenjaju simbole. Djeca prikazuju ljude najčešće u obliku kruga. Međutim, predmete također prikazuju kao krug te najčešće dodaju liniju koja teče iz kruga kako bi prikazali živu osobu. Stručnjaci su takvu ljudsku figuru zbog izgleda nazvali *glavonogom*.

4.3. Ljudski oblici i početne sheme

Ova faza karakteristična je za dječju dob od četvrte do šeste godine. Za ovu fazu karakteristični su crteži čovjeka koji se ujedno nazivaju i *punoglavci*. Oni se sastoje od kruga i dviju linija povučenih iz kruga. Vrlo rijetko su prikazane i dvije linije koje predstavljaju ruke. Djeca s vremenom dodaju detalje kao što su kosa, oči, obrve, trepavice i zube. Djeca počinju crtati životinje i predmete i razvijaju sheme za kuće (Škrbina, 2013). Još uvijek pretežno ne koriste boju objektivno, iako neka djeca pokazuju tendenciju u povezivanju boja s onim što percipiraju u okolini (plavo nebo, plavo more, zelena krošnja).

4.4. Razvoj vizualne sheme

Djeca od šeste do devete godine povezuju boju i viđene objekte. Ne postoji tendencija prikazivanja svijeta na trodimenzionalan način već crtaju liniju koja označava tlo ili predstavlja nebo. Dječji prikaz ljudske figure znatno je napredovao kao figura koja ima detalje i jasno izraženu glavu i trup. Za ovu fazu karakteristične su *rendgen-slike* (ormar u kojem se vidi sva odjeća ili kuća u kojoj se vide sve sobe i predmeti). Djeca često tijekom crtanja preuveličavaju elemente ili pak izostavljaju elemente koje oni smatraju nepotrebnim.

4.5. Realizam

Djeca u dobi od devete do dvanaeste godine napuštaju egocentrični način mišljenja i polako shvaćaju i uzimaju u obzir tuđe stavove i osjećaje. Ljudska figura prikazana je s još više detalja i javljaju se pokušaji prikazivanja perspektive. Također, kod djece raste još veća potreba za prikazom što realnijeg crteža. U dječjim se radovima počinje koristiti boja, ali u više nijansa. U ovoj su fazi djeca najviše podložna prestanku crtanja ukoliko njihova okolina nije poticajna i ohrabrujuća. Zato djeci treba ponuditi što više materijala i poticaja kako bi oni mogli istraživati i izražavati svoje likovno stvaralaštvo. Djeca počinju biti sve kritičnija, a vrhunac kritičnosti dolazi s adolescencijom.

4.6. Adolescencija

Kao što je već navedeno u prethodnoj fazi, djeca imaju tendenciju prestati se likovno izražavati te su rijetki oni koji nastave s crtanjem. Oni koji se i dalje likovno izražavaju, svoje radove obogaćuju s još više detalja i raznolikošću boja, u stanju su prikazati perspektivu i polako su sposobni stvarati apstraktne crteže. Djeca pokušavaju prikazati što stvarnije realnost, koriste trodimenzionalni postupak i javlja se svjetlost - sjena. Zbog toga što se djeca žele približiti odraslima nestaje spontanost u crtežima. Također, ono što je karakteristično za ovu fazu je dječja obeshrabrenost ukoliko su nezadovoljni svojim gotovim produktom.

5. EMOCIJE

Strah, tjeskoba, euforija, smirenost, uгода i uzbuđenje samo su neke od emocija koje pridonose bogatstvu čovjekovog osobnog života. Razumijevanje vlastitih emocija kao i razumijevanje tuđih vrlo je važno za normalno funkcioniranje u društvenoj okolini. Emocije nas vode kroz život i samim time nam pružaju adaptivnu sposobnost za preživljavanje. Većina teoretičara smatra da postoje šest primarnih emocija: ljutnja, strah, radost, tuga, gađenje i iznenađenje. Navedene emocije interpretiraju se u svim kulturama slično ili jednako. U suštini emocije predstavljaju „složena mentalna stanja i procese sastavljene od brojnih komponenata“ (Šimić i sur., 2020, str. 14). Prema navedenom, postoje četiri takve komponente: spoznajna, perceptivna, komponenta pozornosti i motorička komponenta. Spoznajna komponenta označava misli i osjećaje koje se pojavljuju kao posljedica procjene neke trenutne situacije. Perceptivna komponenta označava svjesnu i nesvjesnu procjenu podražaja iz neposredne okoline. Komponenta pozornosti bitna je za evaluaciju i procjenu unutarnjih, ali i vanjskih zbivanja. Motorička komponenta se odnosi na vidljive aspekte djelovanja poput mimika i gesta. Postoje različiti pojmovi koje možemo povezati s emocijama, međutim, najčešći pojam su osjećaji. Antonio Damasio govori da pojam „osjećaj“ označava „osobno mentalno iskustvo emocija“, dok termin „emocija“ označuje „cijeli skup odgovora i reakcija pojedine osobe na neki podražaj (Šimić i sur., 2020, str. 16). Dakle, o osjećajima možemo govoriti nakon percipiranja fizičkih promjena (ubran rad srca, blijeda koža, suha usta) i to tek kada doživimo nekakav osjećaj: strah, ugodu,

sreću ili dr. Prema tome, emocije možemo definirati kao javne i bez svjesnosti nositelja emocija, dok su osjećaji privatni i osobno iskustvo emocija.

5.1. Emocije i likovno stvaralaštvo

Emocije prožimaju svaki aspekt čovjekovog života: film, književnost, glumu pa tako i likovno stvaralaštvo. Sve veći problem današnjice je osvješćivanje vlastitih emocija i prepoznavanje tuđih, zbog kojih se javljaju različiti emocionalni poremećaji. Kao što odrasli trebaju javno prikazivati svoje emocije i govoriti o njima tako trebaju i djeca. Likovno stvaralaštvo omogućava djeci izražavanje emocija na najlakši način bez verbalnog izražavanja. Dječji je crtež najbolji pokazatelj djetetovog unutarnjeg stava i razmišljanja. Djeca predškolske dobi nemaju dovoljno dobar razvijeni vokabular kako bi objasnili što osjećaju i misle pa nam crtež služi kao dobar indikator onoga što nam ona žele reći. Bitan je razgovor s djecom o njihovom crtežu i nikako ne smijemo sami interpretirati djetetov rad. Odgojitelj u ustanovi ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja može saznati o dječjem emocionalnom funkcioniranju pomoću različitih likovnih aktivnosti. Djeca mogu modelirati, crtati, bojati, rezati i lijepiti te im takav način rada može poslužiti kao *alat* za oslobađanje njihovih unutarnjih emocija koje mogu biti negativne, ali i pozitivne. U ovom smislu možemo govoriti o likovnom stvaralaštvu kao o terapiji, čija je funkcija poboljšati djetetovu psihu i olakšati njegovo funkcioniranje. Takvim izražavanjem kroz likovnu umjetnost, osnažuje se djetetov karakter i samim time individualnost i samostalnost djeteta.

6. ART TERAPIJA

Art terapiju mnogi istraživači definiraju na različite načine, međutim, niti jedan termin ne definira u potpunosti ovu vrstu terapije. Pojedinci izražavaju svoju spontanost, instinktivne osjećaje, a ne naučene i dobivene vještine od svoje okoline. Važno je naglasiti da se art terapija ne bazira samo na rješavanju prijašnjih konflikata i prepreka, već se ona može koristiti s ciljem osnaživanja unutarnjeg stava pojedinca, stvaranja pozitivnih i ugodnih emocija te otkrivanja unutarnjih mogućnosti i sposobnosti (Ivanović i sur., 2014). Vrlo se često uz naziv art terapije veže pojam *ekspresivna art*

terapija koja naglašava važnu ulogu osjećaja. Ova art terapija daje prednost izražavanju pojedinca kroz odabrani kreativni medij. Ona naglašava da se pojedinac treba izraziti *onako kako se osjeća*. Svaka art terapija je ekspresivna jer se pojedinac izražava na različite načine kroz različite medije. Prema tome, art terapija je „integrativni, dubinsko - psihološki i hermeneutički pristup koji obuhvaća uporabu različitih elemenata umjetnosti s ciljem unaprjeđenja zdravlja i bržeg oporavka pojedinca,, (Škrbina, 2013, str. 46). Art terapija razlikuje se od drugih terapija po tome što su glavni „alati“ ove terapije kreativni mediji koji služe kao sredstvo za ekspresiju emocija. U konceptu art terapije mogu se primjenjivati raznoliki kreativni mediji: *glazboterapija, terapija plesom i pokretom, simbolizacija tijelom, likovna ekspresija, dramatisacija i psihodrama*. Art terapija primjenjiva je u različitim ustanovama: odgojno - obrazovnim, socijalnim i zdravstvenim. Ono što je zanimljivo jest da pojedinac ne mora biti likovno potkovan pojmovima i vještinama, već može kreativno izraziti svoje osjećaje *bez straha da će pogriješiti*. Drugim riječima, pojedinac može na različite načine izraziti svoje unutarnje porive i sukobe bez nekakvog kreativnog potencijala, bez obzira zna li ili ne zna crtati. Dakle, art terapija je „modalitet koji pojedincima svih dobnih skupina može pomoći stvoriti značenje i dobiti uvid u vlastito stanje, ohrabriti pojedinca u izražavanju i razumijevanju osjećaja, olakšati posljedice neke traume, riješiti sukobe i probleme, obogatiti svakodnevni život i postići blagostanje“ (Malchiodi, 1998.;2003).

6.1. Povijest art terapije

Iako se za art terapiju smatra da je moderan i globaliziran postupak rješavanja pojedinih medicinskih problema s ciljem poboljšanja kvalitete života, njezini korijeni sežu u daleku povijest. Art terapija vezana je uz šamanski narod koji je smatrao da negativne elemente mogu izbaciti iz svog organizma različitim ritualima kao što je pjevanje, ples, ali i crtež. Predvodnik ove tradicionalne art terapije, najčešće je bio liječnik ili šaman koji je mogao pričati svakojake priče, plesati, glumiti ili pak izrađivati slike. Jasno je da su ljudi već u prošlosti vjerovali da postoji povezanost između umjetnosti i liječenja, a to pokazuje i današnje moderno društvo koje smatra da je art terapije dobar temelj za stvaranje komunikacijskog odnosa između pacijenta i liječnika. Nadalje, art terapija se počela razvijati u 20. stoljeću u Americi i Velikoj

Britaniji. Prvi terapeuti bili su umjetnici bez formalnog obrazovanja koji su organizirali kreativne radionice s pacijentima. U početku je osnovan otvoreni studio koji je uključivao vrlo malo razgovora, a kasnijih godina, osnovani su studiji art terapije te je 1964. godine osnovano Britansko udruženje art terapeuta.

6.2. Temeljna načela art terapije

Kada govorimo o temeljnim načelima art terapije, tada opisujemo četiri: načelo konstruktivnog suočavanja, načelo razvojnog dugoročnog planiranja i načelo kreativnog okruženja i vođenja.

Načelom konstruktivnog suočavanja pokušavamo pomoći pojedincu koji se susreo sa stresnom situacijom, ali nije imao priliku razriješiti konflikt. Takvom pojedincu mogući je gubitak samopouzdanja, maštanja i volje za socijalizacijom i komunikacijom. Cilj ovog načela je da nakon provedene podrške, pojedinac bude u stanju izgovoriti : „Tako sam se tada osjećao! To me povrijedilo!“

Načelo razvojnog dugoročnog planiranja koje ujedno još možemo nazivati *korak po korak* temelji se na razvojnim fazama. Tim načelom želi se osvijestiti da su primarne reakcije koje su stečene zbog nekog traumatskog događaja, potpuno drugačije od kasnijih problema s kojim se pojedinac bori (Škrbina, 2013).

Nadalje, vrlo je bitno provesti *načelo kreativnog okruženja i vođenja* jer se pojedinac prilikom skrbi mora osjećati zaštićeno i sigurno.

Možemo zaključiti da se art terapija može provoditi pomoću raznovrsnih postupaka i metoda, međutim ona ima uvijek jednu svrhu - poboljšanje i napredak ljudskog organizma.

6.3. Ekspresivna art terapija u Hrvatskoj

Iako je art terapija pojam koji je vezan za daleku prošlost, art terapija je relativno nov pojam u Hrvatskoj. S ciljem da se provedu aktivnosti koje uključuju kreativne metode, nastala je Hrvatska udruga za ekspresivnu art terapiju. Osnovno polazište ove udruge je pozitivni osobni rast i razvoj pojedinca (<https://ekspresivnaartterapija.hr/hrvatska->

[udruga-za-ekspresivnu-art-terapiju/](#), 07.09.2022.). Udruga organizira dvogodišnju edukaciju za praktičare ekspresivne art terapije. Također, 2016. godine osnovan je Studij Kreativnih terapija, a broj zainteresiranih polaznika i dalje raste. Zanimljivo je što je Hrvatska tradicija i kultura važan dio hrvatske art terapije. Teme koje su korištene u konstruiranju hrvatske art terapije su: Vučedolska golubica i Velika majka, tehnika suhozida, čipkarstvo te licitar. Svaka ova tema pokazala se uspješna u provedbi art terapije. Tema Vučedolske golubice i Velike majke koristila se kao alat za suočavanje s obiteljskim problemima te dopiranje do osobnih priča, a sam proces bio je povezan za rješavanje obiteljskih trauma. Tehnika suhozida imala je namjenu da se pojedinci prisjete svog života te stvaranjem staze ponovno „ožive“ zaboravljene djeliće svog djetinjstva. Čipka je kao smjernica art terapije bila korištena kao neformalna procjena djetetovih kognitivnih sposobnosti. Dijete koje je prikazalo veći broj elemenata i organiziraniji obrazac, smatralo se na kognitivno višoj razini. Izrađivanje licitara omogućilo je ispitanicima u bolnicama da lakše prebole odvojenost i izoliranost od svoje obitelji, a umirovljenicima volju za dijeljenjem životnih priča, događaja, misli i želja (<http://www.uaos.unios.hr/artos/index.php/hr/stvaranje-hrvatske-art-terapije/creating-croatian-art-therapy>, 07.09.2022.).

6.4. Art terapija u vrtiću

Art terapija kroz likovne medije (slike, modeliranje, crtež, kolaž...) omogućava reflektiranje emocija, sposobnosti, konflikte, interese ili brige. Likovnom art-terapijom ne želimo poboljšati likovne sposobnosti pojedinca već omogućiti pojedincu da se ono izrazi slikom i pokretom, a ne riječju. Važno je što crtež sadržava, a ne koliko lijepo tehnički i estetski izgleda. Prema tome, odgojitelji mogu osigurati pozitivno okruženje, okolinu s mnogo poticaja i poticati dječji interes i želju za izražavanjem likovnim stvaralaštvom. Dakle, primjena art terapija u ustanovi ranog i predškolskog odgoja pokazuje dobro temelje za rješavanje unutarnjih problema djece koja su proživjela neko traumatsko iskustvo (tjelesno ili emocionalno zlostavljanje, zapostavljenost, rastava braka...) ili imaju emocionalne poteškoće poput straha, anksioznosti, izljeve bijesa ili ADHD-a. Međutim, Hrvatska art terapija u ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanje ne postoji te se ne provodi. Važno je naglasiti da art terapiju mogu voditi samo stručnjaci koji su završili određene edukacije

i da samim time odgojitelji nisi terapeuti, ali mogu koristiti elemente art terapije. Nema dovoljno stručnjaka koji bi provodili art terapiju te su odgojitelji najčešće ti koji koriste likovne tehnike kako bi omogućili djeci da se likovni izraze.

7. BOJE

Kada govorimo o bojama, možemo reći da boje predstavljaju način izražavanja informacija koje vidimo ili primamo. Boju možemo definirati kao „osjetilni doživljaj koji nastaje kada svjetlost karakterističnog spektra pobudi receptore u mrežnici oka“ (Škrbina, 2013, str. 96). Boje možemo odrediti kao: *primarne, sekundarne i tercijarne*, ali isto tako može govoriti o komplementarnim bojama. Karakteristika primarnih boja je ta što se one ne mogu dobiti miješanjem drugih boja pa se zato još nazivaju i osnovnim bojama. U ovu skupinu boja pripadaju *crvena, zelena i plava*. Sekundarne boje nastaju miješanjem primarnih boja dok tercijarne nastaju miješanjem primarnih i sekundarnih boja. Komplementarne boje označavaju par boja koje sadržavaju jednu toplu boju (crvena, narančasta ili žuta) i jednu hladnu boju (ljubičasta, plava ili zelena), od kojih je jedna boja sekundarna, a druga primarna. Tri su osnovna komplementarna para: *žuta-ljubičasta, narančasta- plava, crvena- zelena*.

Boje kod pojedinca uzrokuju različite emocionalne podražaje. Primjerice, hladne boje će najčešće kod pojedinca izazvati osjećaj mirnoće ili opasnosti, dok će se tople boje povezivati s osjećajem energije i uzbuđenosti. Međutim, svaka kulturološka cjelina ima razvijeno svoje značenje boja te njihovu primjenu u svakodnevnom životu. Primjerice, kod zapadnjačke kulture normalno je da tijekom pogreba osobe, ljudi nose crnu boju, dok je karakteristika istočnih zemalja nošenje bijele boje (Škrbina, 2013).

7.1. Boje u dječjim crtežima

Djeca u početku crtanja ne upotrebljavaju boje. Djeci boja postaje važnija u razdoblju od četvrte godine. Različiti istraživači i teoretičari uočili su tijekom svog istraživanja da djeca za prikazivanje sretnih događaja i prizora uobičajeno koriste žutu i narančastu boju, dok crnu i smeđu boju povezuju s tužnim događajima. Međutim, istraživači Lowenfeld i Brittain (1982) govore da djeca u početku ne upotrebljavaju boju u skladu

sa stvarnim predmetima. U razdoblju od sedme do devete godine, djeca koriste boju u projiciranju specifičnih objekata, a do otprilike četrnaeste godine su u stanju reagirati na različite boje specifičnim emocijama. Boje nam mogu pokazati i djetetove karakteristike pa će tako dijete koje je iskreno i spontano preferirati žutu, narančastu i crvenu boju, a dijete koje krase kontroliranost i racionalnost birat će pretežito hladne boje.

8. LIKOVNE AKTIVNOSTI U VRTIĆU

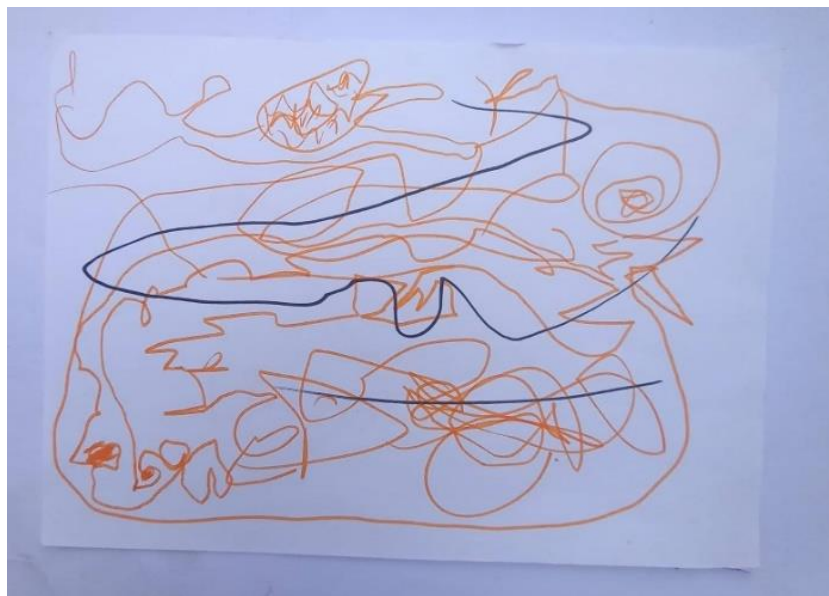
U svrhu pisanja ovog rada prikupljeni su različiti dječji crteži u ustanovi ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja kod djece u dobi od četiri do sedam godina. Likovne aktivnosti provodile su se u dječjem vrtiću „Zeko“ u općini Cestica. Dječjim se crtežima željela ustanoviti međusobna povezanost dječjeg izražavanja emocija i likovnog stvaralaštva. Željelo se utvrditi mogu li se likovnim stvaralaštvom djeca izraziti, prikazuje li likovni crtež djetetovu unutarnju zbilju te može li se likovni rad koristiti kao način komunikacije. U svakoj odgojnoj – obrazovnoj skupini ponuđeni su različiti poticaji kojima se željelo poticati dječje izražavanje emocija. U skupini u kojoj su bili predškolci, glavni poticaj bila je glazba. U odgojnoj- obrazovnoj skupini djece od četiri do pet godina kao poticaj koristile su se fotografije poznatih umjetničkih djela. Za skupinu djece od četiri godine koristila se slikovnica. Djeca su u svakoj dobnoj skupini koristila različite likovne tehnike: flomastere, tempere i uljne paste. Tijekom analize dječjih radova, pozornost je bila usmjerena na karakteru i toku linija, uporabi boja, detalja i simbola. Svaki dječji rad je fotografiran te su uz crtež naznačeni inicijali djetetovog imena i prezimena, dob, naziv crteža i dječji komentari o radu.

8.1. Tijek aktivnosti u odgojnoj obrazovnoj skupini djece predškolske dobi

Za aktivnost su odabrane dvije skladbe različitog karaktera: Wolfgang Amadeus Mozart „Mala noćna muzika“ i Ludwig Van Beethoven „Mjesečeva sonata“. Prije nego što su djeci puštene ove dvije skladbe, odgojiteljica s djecom razgovara o emocijama kako bi stekla informacije o njihovom prijašnjem znanju o emocijama. Djeci pokazuje fotografije emocija koje su prikazane na licima ljudi. Djeca trebaju prepoznati i opisati emociju koju vide na fotografiji. Nakon razgovora, odgojiteljica djeci pokazuje fotografiju dirigenta te im objašnjava njegovu ulogu i naglašava da će sada oni biti dirigenti. Djeci se pušta prva skladba „Mala noćna muzika“, ali uz objašnjenje da drže flomaster u ruci kao dirigent i da pokušaju opisati emociju koju osjećaju slušajući glazbu pokretima ruku. Zatim se ponovno pušta skladba, ali ovaj put djeca pomoću flomastera stvaraju crte na papiru kako bi prikazali emociju koju doživljavaju. Nakon nekog vremena skladba se zaustavlja te slijedi slušanje druge skladbe „Mjesečeva sonata“. Djeci je ponovno zadan zadatak da na istom papiru, uz

pomoć crta dočaraju proživljenu emociju. Cilj ove aktivnosti je utvrditi hoće li djeca različitim putanjama crta opisati emocije koje su doživjeli tijekom slušanja prve i druge skladbe.

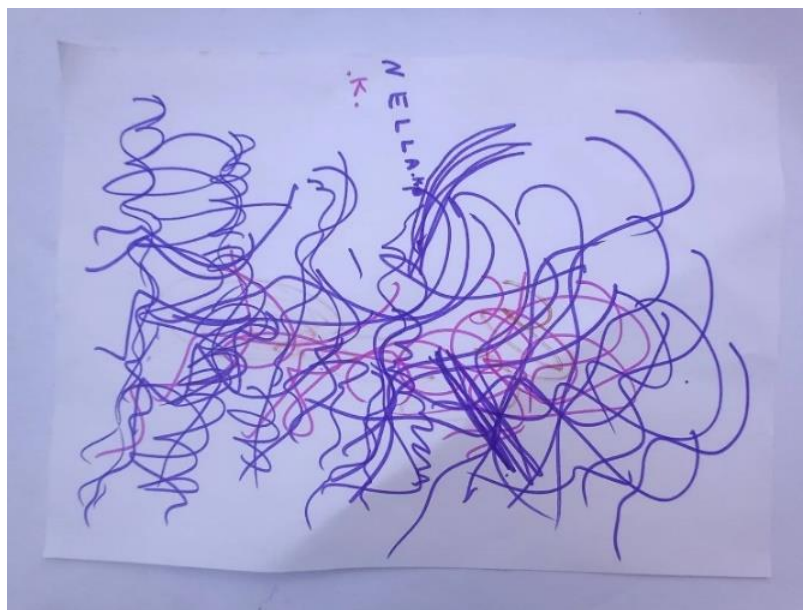
8.1.1. Crteži i komentari djece

Slika 1. F. L. (6 g.) "Izražavanje emocija linijama" (fotografirala Nikolina Martinčević)

KOMENTAR DJETETA: „Narančasta boja prikazuje sreću, a crna boja prikazuje dosadu“.

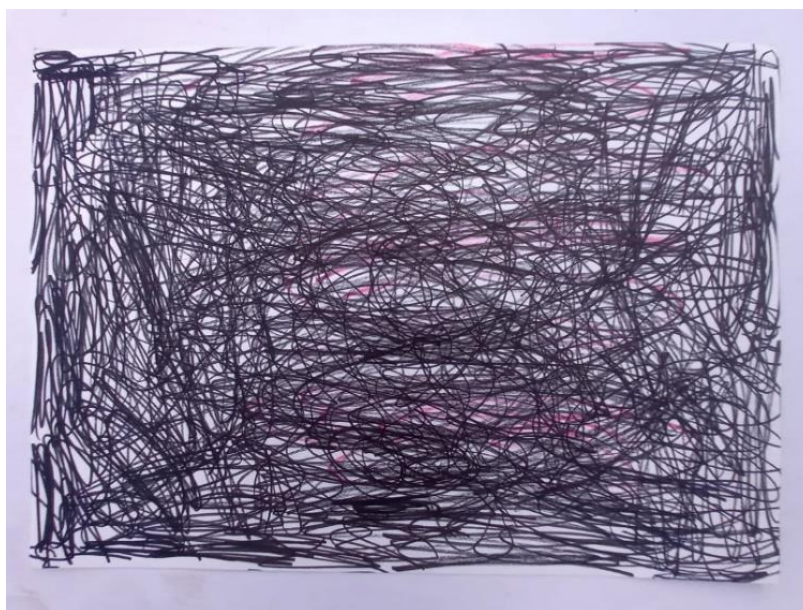
Dječak je prvo započeo crtati linije s narančastim flomasterom na skladbu „Mala noćna muzika“. Narančaste linije prevladavaju u odnosu na crne linije. Narančaste linije svako malo mijenjaju svoju putanju što odgovara prvoj skladbi koja je brza i vesela. Vidljive su spiralne linije kojima se želi opisati živost skladbe. Crne linije su gotovo ravne crte, a na upit zašto je napravio samo dvije crne linije, dječak odgovara da mu se skladba nije svidjela.

Slika 2. N. K. (6 g.) "Izražavanje emocija linijama" (fotografirala Nikolina Martinčević)

KOMENTAR DJETETA: „Nacrtała sam puno linija zato jer se tako osjećam“.

Na upit: „Kako se osjećaš“, djevojčica je odgovorila: „Lijepo“. Djevojčica je koristila ljubičasti flomaster tijekom prve skladbe, a tijekom druge skladbe odlučila je crtati s rožim flomasterom. Na crtežu se mogu primijetiti velike kružne linije koje prema djevojčici opisuju brzu glazbu. S rožim flomasterom napravljeno je manje linija, nego s ljubičastim. Djevojčica je navela da su joj se sviđjele oba dvije skladbe.

Slika 3. E. L. (6 g.) "Izražavanje emocija linijama" (fotografirala Nikolina Martinčević)

KOMENTAR DJETETA: „Nacrtała sam puno crti da se papir ne vidi“.

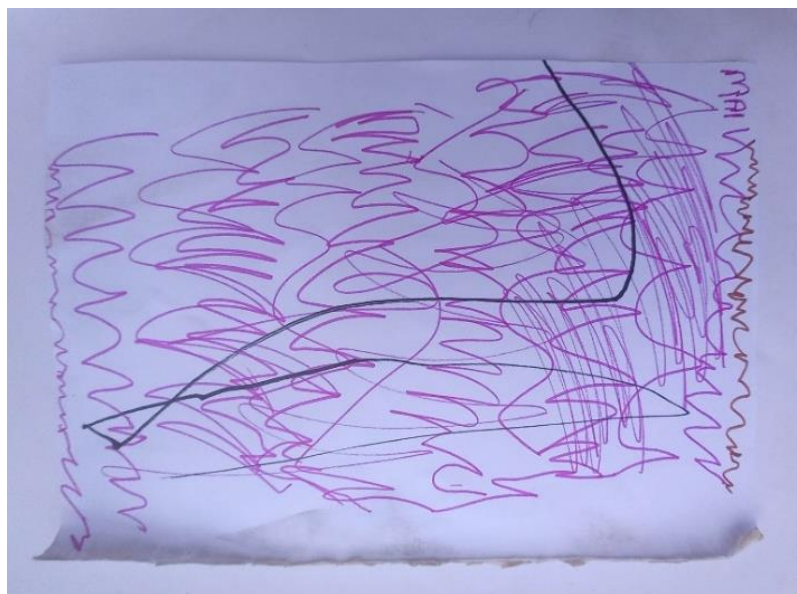
Djevojčica je koristila crni flomaster kako bi ispunila cijeli papir različitim linijama. Rozi flomaster jedva je uočljiv. Papir je prepun kosih, vodoravnih i okomitih linija, a u sredini crteža mogu se uočiti kružne linije. Na pitanje kako se osjećala tijekom slušanja prve i druge skladbe, odgovora: „Prva pjesma mi je bila brza, a druga spora“. Zakrivljenost linija sugerira na brzi tempo prve skladbe.

Slika 4. M. H. (6 g.) "Izražavanje emocija linijama" (fotografirala Nikolina Martinčević)

KOMENTARI DJETETA: „Napravio sam točkice kao da sviram tipke“.

Dječak je nacrtao mnogo linija na sredini papira. Tijekom gledanja crteža, stvara se osjećaj da je sredina obojana ploha. Linije su međusobno isprepletene i vide se njezini krajevi. Dječak je objasnio kako je stavio točkice tijekom druge skladbe jer se tamo više čuju tipke.

Slika 5. M. K. (7 g.) "Izražavanje emocija linijama" (fotografirala Nikolina Martinčević)

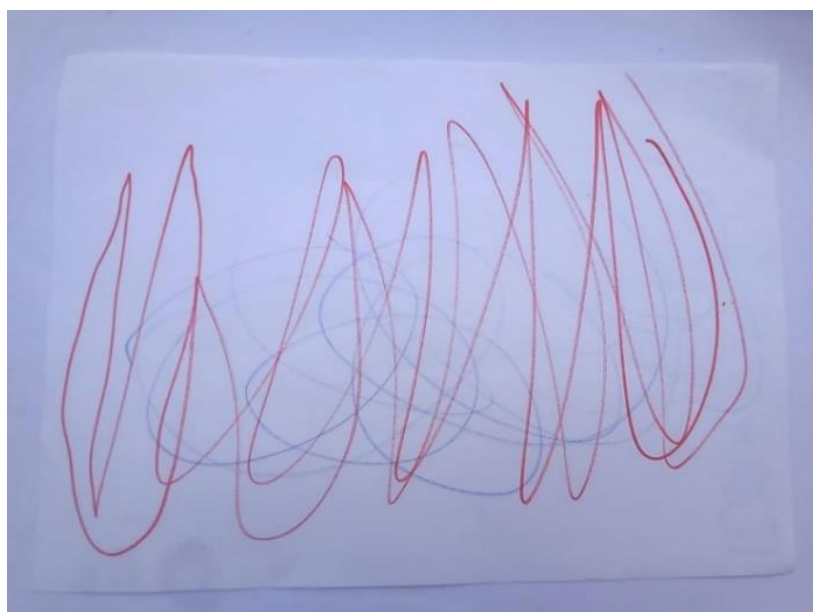
KOMENTARI DJETETA: „Ova brza glazba mi je ugodna, a spora lijepa“.

Na crtežu se nalazi mnogo spiralnih linija. Uočljiva je crna linija ravnog toka i smeđa cik - cak linija. Na upit: „Što predstavlja smeđa linija, a što crna?“, djevojčica je odgovorila: “Crna linija je spora, a smeđa je malo brža“. Tijekom stvaranja crteža, djevojčica je crtala ove dvije linije za vrijeme druge, spore skladbe. Koristila je različite varijacije linija kako bi prikazala brzinu prve i druge skladbe.

Slika 6. I. K. (6 g.) "Izražavanje emocija linijama" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Djevojčica nije imala nikakve posebne komentare. Nakon upita što je nacrtala, djevojčica je slegnula ramenima. Djevojčica je koristila rozi i zeleni flomaster. Zelene linije su slabo uočljive jer su nacrtane prve. U početku je djevojčica crtala linije koje su bile po čitavom papiru, a zatim je svoju pažnju skrenula na sredinu papira koji je potpuno „obojan“ linijama. Ni linijama, a ni bojom flomastera nije označeno kako se djevojčica osjećala tijekom slušanja prve i druge skladbe.

Slika 7. N. K (6 g.) "Izražavanje emocija linijama" (fotografirala Nikolina Martinčević)

KOMENTAR DJETETA: „Nacrtala sam brzinu“.

Na crtežu su uočljive dvije linije: plava i crvena. Crvene linije su izlomljene, a plave su nacrtane kružnim potezima. Djevojčica je crvenu liniju nacrtala za vrijeme slušanja prve skladbe, a plavu liniju tijekom druge skladbe. Izlomljene linije nam govore o brzom tempu prve skladbe, a plave o usporenom kretanju druge skladbe.

Slika 8. L. T. (6 g.) "Izražavanje emocija linijama" (fotografirala Nikolina Martinčević)

KOMENTAR DJETETA: „Ruka me boli od toliko crti“.

Djevojčica je koristila kratke, izlomljene linije koje je počela crtati od desne strane pa sve do lijeve. Linije su kratke i izlomljene, a u sredini prevladavaju linije mirnog toka. Na upit kako se osjećala tijekom prve skladbe, djevojčica je odgovorila sretno, a tijekom druge skladbe lijepo.

8.2. Tijek aktivnosti u odgojnoj obrazovnoj skupini djece od četiri do pet godina

Za aktivnost su pripremljene fotografije dvaju poznatih umjetničkih djela: Edvard Munch „Krik“ i Claude Monet „Proljeće“. Fotografije su u crno - bijeloj reprodukciji. Prije nego što su djeci pokazane fotografije umjetničkih djela, djeca razgovaraju s odgojiteljicom o emocijama. Djeci su zatim pokazane fotografije zalaska sunca, livade pune cvijeća, fotografije kiše i snijega. Odgojiteljica navodi djecu da promotre boje na fotografijama i navedu emocije koje bi osjećali kada bi se „nalazili u toj fotografiji“. Nakon ove aktivnosti, djeci su pokazane fotografije umjetničkih djela u crno - bijeloj reprodukciji. Odgojiteljica s djecom analizira karakteristike slike i razgovara o emocijama koje osjećaju tijekom promatranja slike. Djeca su za „Krik“ jednosložnim odgovorom izjavili da osjećaju strah kada gledaju sliku. Odgojiteljica zatim navodi djecu da opišu boje koje bi se mogle nalaziti na fotografiji „Krik“ i na fotografiji

„Proljeće“. Djeci je nakon analize postavljen zadatak na način da jedna grupa djece reproducira umjetničko djelo „Krik“, a druga grupa reproducira „Proljeće“. Djeca su koristila tempere različitih boja. Cilj ove aktivnosti je povezivanje emocija i boje u jedan crtež te utvrditi koriste li djeca boje za izražavanje svojih emocija.

8.2.1. Crteži i komentari djece

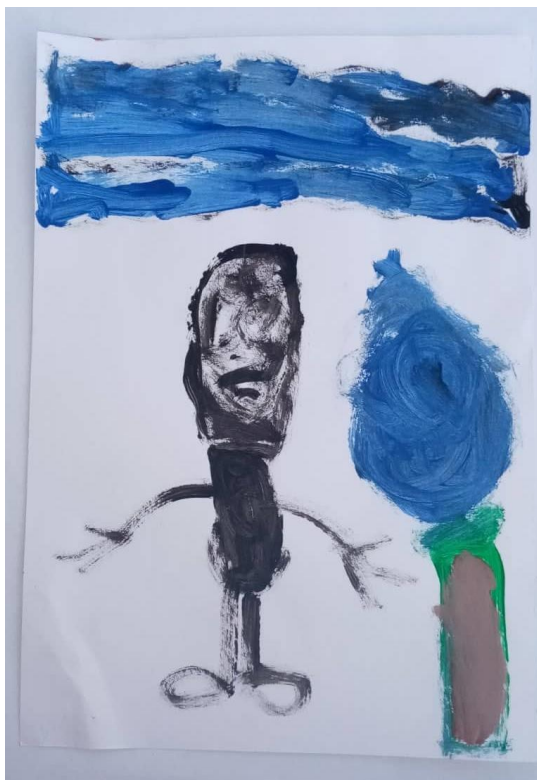

Slika 9. D. T. (4 g.) „Reprodukcija slike Vrisak“ (fotografirala Nikolina Martinčević)

KOMENTAR DJETETA: „Plavi kvadrat je voda, a crvene točkice su ljudi“.

Ovaj crtež je reprodukcija umjetničkog djela „Krik“. Na sredini crteža je osoba s naslikanim rukama i crnim tijelom, a iznad glave je smeđom bojom naslikano nebo. Na upit zašto je nebo smeđe boje, a ljudi crvene, djevojčica odgovora: „Pa zato“. A zašto je osoba na sredini crteža crne boje, kazuje: „Jer mi izgleda strašno“. Iz

istaknutog se vidi, kako djevojčici smeđa i crvena boja nisu bitne, već je odabrala ove dvije boje slučajno. Ipak, crna boja za djevojčicu predstavlja emociju straha.

Slika 10. V. K. (4 g.) „Reprodukcija slike *Vrisak*“ (fotografirala Nikolina Martinčević)

KOMENTAR DJETETA: „Nacrta sam *babarogu*. Plava mrlja je voda, a zelena drvo“.

Ovaj crtež je reprodukcija umjetničkog djela „Krik“. Djevojčica je nacrtala u sredini crteža osobu za koju smatra da je *babaroga* jer je kazala: „Crni čovjek je kao babaroga.“ Na upit zašto je obojala babarogu crnom bojom, odgovara: „Pa zato jer se je bojim.“ Djevojčica je u ovom crtežu koristila crnu boju kojom prikazuje da se ona nečeg boji, dok su zelena i plava boja poprimile značenje stvarnih elemenata (plavo nebo, plavo more).

Slika 11. S. Z. (5 g.) „Reprodukcija slike Vrisak“ (fotografirala Nikolina Martinčević)

KOMENTAR DJETETA: „Ovaj vrisak me baš plaši“.

Djevojčica je odabrala plavu boju za prikazivanje neba. Objašnjava: „Obojila sam Vriska crnom i zelenom bojom jer me plaši“, Djevojčica je na crtežu naglasila crvene ruke koje se ističu od ostatka crteža. Na pitanje zašto je obojila ruke crvenom bojom, odgovara: „Zato da se ruke vide“. Crvena boja u ovom crtežu nema nekakvi emocionalni značaj već služi za isticanje pojedinih elemenata crteža.

Slika 12. L. K. (5 g.) „Reprodukcija slike Vrisak“ (fotografirala Nikolina Martinčević)

KOMENTAR DJETETA: „Baš je strašni čovjek“.

Djevojčica je u svojem crtežu koristila žutu i plavu boju kako bi naglasila ruke. Na pitanje zašto je za nebo koristila smeđu, plavu i ljubičastu boju, odgovorila je da joj se sve boje sviđaju i da nije znala koju odabrati. Djevojčica je koristila boje na slučajjan način.

Slika 13. T. K. (5 g.) „Reprodukcija slike Vrisak“ (fotografirala Nikolina Martinčević)

KOMENTAR DJETETA: „Napravila sam okvir da ne pobjegne“.

Iz komentara možemo zaključiti da je djevojčica napravila okvir kako osoba „ne bi pobjegla iz crteža“, iz čega možemo zaključiti da se djevojčica plaši gledajući sliku. Djevojčica je obojala oči i usta zelenom bojom, a ruke ljubičastom kako bi ih naglasila kao što su ti elementi naglašeni u izvornom obliku.

Slika 14. I. M. (5 g.) „Reprodukcija slike Proljeće“ (fotografirala Nikolina Martinčević)

KOMENTAR DJETETA: „Obojao sam plavom boju jer volim more“.

Ova reprodukcija nastala je na temelju slike „Proljeće“. Dječak je na sredini papira nacrtao osobu koja predstavlja ženu. Na pitanje zašto je odabrao samo plavu boju, dječak je odgovorio: „Zato jer mi je najdraža plava boja“.

Slika 15. E. J. (5 g.) „Reprodukcija slike Proljeće“ (fotografirala Nikolina Martinčević)

KOMENTAR: „Ova žena mi se čini sretnom, a narančasta je meni sretna boja“.

Na upit: „Zašto si obojala ruke i kosu crvenom bojom?“, djevojčica odgovara: „Zato jer mi je crvena boja lijepa.“ Djevojčici narančasta boja predstavlja sreću te je gledajući sliku, odlučila da je žena na slici sretna i da će ju obojati u narančastu boju. Djevojčica je izjavila da ne zna zašto je obojala ostatak svog crtež crnom bojom.

Slika 16. M. K. (5 g.) „Reprodukcija slike Proljeće“ (fotografirala Nikolina Martinčević)

KOMENTAR: „Nacrtała sam jednog čovjeka koji nosi putu puno grožđa“.

Djevojčica pojašnjava da čovjek nosi putu puno grožđa. Puta označava duboku posudu u kojoj se stavlja ubrano grožđe. Djevojčica je nacrtala smeđu kapu koja se nalazi na glavi čovjeka, žute papuče, ljubičasto grožđe te crveno - plavu putu. Na pitanje: „Zašto si nacrtala čovjeka s putom?“, djevojčica odgovara: „Slika me podsjetila na tatu dok smo sad u subotu brali grožđe“. Djevojčicu je slika asocijala na oca te ga je željela nacrtati iz čega možemo zaključiti da djevojčica misli na svog oca tijekom boravka u vrtiću.

Slika 17. L. B. (5 g.) „Reprodukcija slike Proljeće“ (fotografirala Nikolina Martinčević)

KOMENTAR: „Ovo je žena koja je pospana“.

Djevojčica pojašnjava: „Haljina je zelene boje jer dok se igram vani duže vrijeme, onda mi se počne spavati“. Djevojčica je zelenu boju povezala s emocijom umora. Nacrtała je i klupicu na kojoj žena spava. Na pitanje: „Što označava žuta boja?“, djevojčica odgovara da je nacrtała suncobran kao na slici. Možemo zaključiti da je djevojčica odabrala žutu boju suncobrana jer ju asocira na sunce i sunčano vrijeme.

8.3. Tijek istraživanja u odgojnoj obrazovnoj skupini djece od četiri godine

Za ovu aktivnost pripremljena je slikovnica „Veliko klupko emocija“. Prije čitanja ove slikovnice, djeci su prikazane fotografije različitih emocija koje su pokazane na licima ljudi i likovima iz poznatih crtića. Djeca trebaju povezati slike emocija ljudi sa slikama emocija likova iz crtića. Odgojiteljica razgovara o emocijama i daje primjere osnovnih emocija. Slikovnica koja se čita djeci sastoji se od više priča koje opisuju svaku emociju. Za ovu aktivnost odabrane su tri emocije: ljubav, strah i sreća. Nakon pročitane priče o emociji „ljubav“, djeca imaju zadatak da nacrtaju koga i što oni vole.

Zatim slijedi pričanje priče o sreći i strahu. Djeca crtaju na tri zasebna papira ove emocije.

8.3.1. Crteži i komentari djece

Slika 18. K. Ž. (4 g.) "Mama, kuća i lopta- ljubav" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Djevojčica je nacrtala svoju majku, kuću i šarenu loptu. Koristila je različite boje. Izjavila je da se jako voli igrati s loptom. Na upit ima li ona takvu šarenu loptu kod kuće, djevojčica je potvrdno kimnula. Djevojčica je jednostavno nacrtala svoju majku i kuću ne crtajući detalje.

Slika 19. K. Ž. (4 g.) "Bazen- strah" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Djevojčica je nacrtala bazen i ljestve. Crtala je plavom bojom kako bi dočarala vodu. Izjavila je da se boji roniti i da je to razlog zašto je nacrtala bazen.

Slika 20. K. Ž. (4 g.) "Duga- sreća" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Djevojčica je koristila različite boje i u prvom radu i u ovom. U ovom crtežu koristila je različite boje kako bi dočarala stvarne boje duge. Na upit zašto je nacrtala dugu, odgovorila je: „Jer me duga čini sretnom“.

Slika 21. D. D. (4 g.) "Tata, mama i ja- ljubav" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Djevojčica je za emociju *ljubav* nacrtala svoje roditelje i sebe. Nacrtala je krug iz kojeg vire crte kako bi prikazala ruke i noge. Unutar kruga koji označava čovjekovo lice nacrtala je četiri kružića koji označavaju oči, nos i usta. Nacrtala je i dva srca koja označavaju ljubav.

Slika 22. D. D. (4 g.) "Medo- strah" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Djevojčica je na pitanje čega se boji, nacrtala medvjedića. Objasnila je da se boji mede jer je on zločesti. Nacrtala je krugove koji označavaju oči i usta. Djevojčica nije crtala detalje, već je prikaz medvjedića minimalističan.

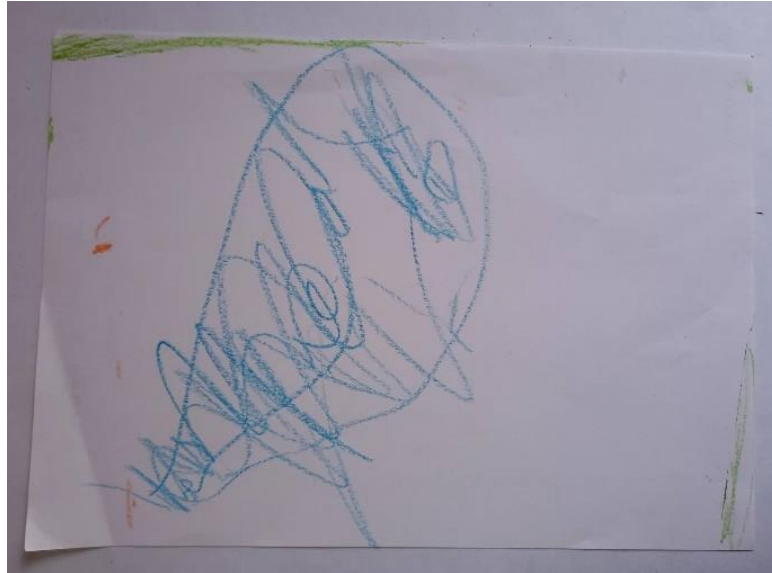
Slika 23. D. D. (4 g.) "Djeca- sreća " (fotografirala Nikolina Martinčević)

Djevojčica je nacrtala djecu u obliku krugova. Krugove je obojila ljubičastom, narančastom i plavom bojom. Na pitanje zašto je nacrtala djecu, odgovara: „Zato jer se volim igrati s prijateljima“.

Slika 24. N. K. (4 g.) "Mačak- ljubav" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Dječak je nacrtao mačka kojeg puno voli. Objasnio je da je to njegov mačak koji nema ime te da se njegov mačak voli „tući „ i „svađati“ s ostalim mačkama. Dječak je mačka nacrtao vrlo jednostavno. Tijelo mačka je nepravilno, a iz njega vire crte kako bi prikazao noge.

Slika 25. N. K. (4 g.) "Voda- strah" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Na upit: „Što si nacrtao?“, dječak odgovara: „Vodu koja ide van. Bojim se vode. To je strah u meni“. Dječak je obojao vodu linijama, a ne cijelu plohu.

Slika 26. N. K. (4 g.) "Morski pas- sreća" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Promatrajući prethodna dva crteža, može se primijetiti da dječak kontinuirano crta isti oblik, ali mu daje drukčije značenje. Ovaj crtež prikazuje morskog psa. Na upit zašto je nacrtao morskog psa, dječak odgovara da voli gledati crtiće s morskim psom.

Slika 27. T. Š. (4 g.) "More- ljubav" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Dječak je nacrtao narančastom bojom more. Uočavaju se brzi potezi rukom gore-dolje. Rad je minimalistički, bez prikazanih detalja.

Slika 28. T. Š. (4 g.) "Jelen- strah" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Crtež prikazuje jelena i šumu. Dječak je nacrtao tijelo životinje iz kojeg se protežu četiri linije koje označavaju rogove i noge. Na pitanje zašto se boji jelena, dječak odgovora da je vidio jelena i da mu je strašan.

Slika 29. T. Š. (4 g.) "Kuća- sreća" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Na crtežu je plavim crtama prikazana dječakova kuća. Dječak je u sredini kuće, crvenom bojom nacrtao vrata, a ljubičastom i plavom bojom prozore. Može se zaključiti da sreća za dječaka znači njegov dom.

Slika 30. F. V. (4 g.) "Prijateljica, duga i pahuljice- ljubav" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Djevojčica je svojoj prijateljici nacrtala oči na kojima se nalaze trepavice, nos i šarena kosa. Iz tijela djevojčice izlaze duge linije koje označavaju noge i ruke. Na rukama i nogama, djevojčica je nacrtala još tri linije koje simboliziraju prste. Djevojčica je koristila različite boje kako bi nacrtala dugu. Nacrtala je i pticu jer kod kuće ima pticu kao kućnog ljubimca. Na pitanje zašto je nacrtala pahuljice, djevojčica odgovara kako voli snijeg.

Slika 31. F. V. (4 g.) "Mrak, vještica, čudovišta, krampus i vuk- strah" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Djevojčica je koristila različite boje koje označavaju jedan strah. Na upit: „Što si nacrtala?, djevojčica odgovara: „Crna boja znači mrak, ljubičasta vješticu, ove u sredini čudovišta, plava krampusa, a roza vuka“.

Slika 32. F. V. (4 g.) "Ribe i sunce-sreća" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Na crtežu se mogu primijetiti različiti oblici koji simboliziraju ribe. Djevojčica je valovitim crtama nacrtala more. Na upit: „Zašto si nacrtala sunce?“, odgovara: „Zato jer je sunce lijepo“. Djevojčica je sunce prikazala krugom iz kojeg vire crte kako bi prikazala zrake sunca.

Slika 33. K. J. (4 g.) "Cesta-ljubav" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Na pitanje što je nacrtao, dječak odgovara: „Nacrtao sam cestu. Cesta ide prema gore kao na igrici. Po cesti se voze auti koji idu u nebo“. Dječak je izjavio da je takvu cestu vidio na mobitelu. Iako se čini da rad nema nekakav značaj, dječak je nacrtao ono što je vidio na mobitelu.

Slika 34. K. J. (4 g.) "Zmaj- strah"(fotografirala Nikolina Martinčević)

Dječak je kao i u prethodnom radu, crtež napravio brzim potezima crne pastele. Na pitanje: „Što si nacrtao?“, odgovara: „Nacrtao sam zmaja. Zmaj ti unutra ima vatru i on gori“. Na moje pitanje boji li se zmaja, dječak je potvrdno kimnuo.

Slika 35. K. J. (4 g.) "Kuća- sreća" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Dječak je brzim potezima pastele, nacrtao svoj crtež koji označava kuću. Objasnio je kako crvena boja prikazuje krov, žuta vrata, dok plava, zelena i žuta boja kišu.

9. ZAKLJUČAK

Provedenim se likovnim se aktivnostima došlo do zaključka kako je povezanost boja i emocija uvelike određena kognitivnim razvojem pojedinca. Djeca kod kojih se željelo utvrditi postoji li uska korelacija boje i emocija, pripadaju fazi složenih simbola. Djeca u tom razdoblju (od četvrte do sedme godine) koriste boje „kako im dođe“. Dijete zapravo izmjenjuje boje i to najčešće prema slučajnosti. Djetetova je pažnja zaokupljena korištenjem različitih boja i vrlo rijetko boje za djecu u ovom razdoblju imaju nekakav dublji značaj. Djeca boje najčešće koriste jer su im „lijepa“. Ipak, utvrdilo se da boja koja za djecu ima nekakav značaj je crna, jer ih podsjeća na emociju *strah*. Iako rijetko, neka djeca ipak počinju povezivati boju svojih radova s elementima koji su im poznati u okolini (plavo more, žuto sunce, zelena trava).

Djeca su izrazila svoje osjećaje i crtama na papiru. Iako simboli u crtežima nisu bili vidljivi, djeci je putanja crte označavala emociju koju su pokušali prikazati u svom crtežu. Stvarajući linije, dijete prati unutrašnju sliku neke situacije, suosjeća te ju ponovno stvara (Belamarić, 1987).

Na temelju provedenih likovnih aktivnosti u ustanovi ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja utvrdilo se da djeca izražavaju emocije likovnim stvaralaštvom. Djeca vole pokazati svoje interese i ono što vole likovnim crtežom. Međutim, likovni će crtež biti odraz djetetove unutarnje zbilje tek kada djetetu neće biti dane smjernice na koji način „crtati“. Tek kada će se dijete likovno izraziti u spontanom procesu, tek tada može sigurno zaključiti da je takav crtež realan prikaz djetetovih emocija.

LITERATURA

KNJIGE:

1. Belamarić, D. (1987) *Dijete i oblik*. Zagreb: Školska knjiga
2. Petrač, L. (2015) *Dijete i likovno umjetničko djelo*. Zagreb: Alpha
3. Starc, B., Čudina Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*. Zagreb: Tehnička knjiga
4. 8. Šimić, G. i suradnici.(2020) *Uvod u neuroznanost emocija i osjećaja*. Zagreb : Ljevak
5. Škrbina, D.(2013. *Art terapija i kreativnost; Multidimenzionalni pristup u odgoju, obrazovanju, dijagnostici i terapiji*; Veble comerce, Zagreb

ČLANAK U ČASOPISU:

1. Ivanović, N., Barun, I. i Jovanović, N. (2014). *Art terapija – teorijske postavke, razvoj i klinička primjena*. *Socijalna psihijatrija*, 42 (3), 190-198.

MREŽNE STRANICE:

1. Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku na adresi <http://www.uaos.unios.hr/artos/index.php/hr/stvaranje-hrvatske-art-terapije/creating-croatian-art-therapy> (07.09.2022.)
2. Heart u Zagrebu na adresi <https://ekspresivnaartterapija.hr/hrvatska-udruza-za-ekspresivnu-art-terapiju/> (07.09.2022.)

PRILOZI

Slika 36. F. L. (6 g.) " Izražavanje emocija linijama" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 37. N. K. (6 g.) " Izražavanje emocija linijama" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 38. E. L. (6 g.) " Izražavanje emocija linijama" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 39. M. H. (6 g.)" Izražavanje emocija linijama" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 40. M. K. (7 g.)" Izražavanje emocija linijama" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 41. I. K. (6 g.) " Izražavanje emocija linijama" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 42. N. K (6 g.) " Izražavanje emocija linijama" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 43. L. T. (6 g.) " Izražavanje emocija linijama" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 44. D. T. (4 g.) „Reprodukcija slike Vrisak“ (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 45. V. K. (4 g.) „Reprodukcija slike Vrisak“ (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 46. S. Z. (5 g.) „Reprodukcija slike Vrisak“ (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 47. L. K. (5 g.) „Reprodukcija slike Vrisak“ (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 48. T. K. (5 g.) „Reprodukcija slike Vrisak“ (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 49. I. M. (5 g.), „Reprodukcija slike Proljeće“ (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 50. E. J. (5 g.), „Reprodukcija slike Proljeće“ (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 51. M.K. (5 g.), „Reprodukcija slike Proljeće“ (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 52. L. B. (5 g.), „Reprodukcija slike Proljeće“ (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 53. K. Ž. (4 g.) "Mama, kuća i lopta- ljubav" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 54. K. Ž. (4 g.) "Bazen- strah" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 55. K. Ž. (4 g.) "Duga- sreća" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 56. D. D. (4 g.) "Tata, mama i ja- ljubav" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 57. D. D. (4 g.) "Medo- strah" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 58. D. D. (4 g.) "Djeca- sreća " (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 59. N. K. (4 g.) "Mačak- ljubav" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 60. N. K. (4 g.) "Voda- strah" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 61. N. K. (4 g.) "Morski pas- sreća" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 62. T. Š. (4 g.) "More- ljubav" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 63. T. Š. (4 g.) "Jelen- strah" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 64. T. Š. (4 g.) "Kuća- sreća" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 65. F. V. (4 g.) "Priateljica, duga i pahuljice- ljubav" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 66. F. V. (4 g.) "Mrak, vještica, čudovišta, krampus i vuk- strah" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 67. F. V. (4 g.) "Ribe i sunce- sreća" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 68. K. J. (4 g.) "Cesta- ljubav" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 69. K. J. (4 g.) "Zmaj- strah" (fotografirala Nikolina Martinčević)

Slika 70. K. J. (4 g.) "Kuća- sreća" (fotografirala Nikolina Martinčević)

IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI RADA

Izjavljujem da sam završni rad pod naslovom *Izražavanje emocija u likovnom stvaralaštvu kod djece ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja* izradila sama. Vlastoručnim potpisom potvrđujem izjavu o samostalnoj izradi rada.
